УДК 821.161.2 Леся Українка 81*251.4:438

Валентина СОБОЛЬ
Варшавський університет

НАУКОВА ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКА РЕЦЕПІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ПОЛЬЩІ

У статті накреслюються найважливіші етапи наукової та перекладацької рецепції Лесі Українки в культурі сусідньої країни. З урахуванням новочасних напрацювань у царині теорії перекладу аналізуються особливості перекладів творів української поетеси.

Ключові слова: *рецепція, універсалістичні імплікації теорії перекладу, атмосфера тексту, візія просвітлюючої деталі, ідеальна мова.*

In the paper the author outlines the most important stages of scientific and translatorial reception of Lesya Ukrainka in the culture of neighbour country. Specific features of translations of works of this Ukrainian poetess are analyzed by means of modern concepts in the theory of translation.

Key words: *reception, universalistic implications of the theory of translation, text atmosphere, vision of elucidating detail, ideal language.*

W artykule określono najważniejsze etapy naukowej i translatorycznej recepcji Łesi Ukrainki w kulturze Polski. Przy uwzględnieniu najnowszych opracowań w sferze teorii przekładu analizie poddano specyfikę tłumaczeń poszczególnych dzieł ukraińskiej poetki.

Słowa kluczowe: *recepcja, uniwersalistyczne implikacje teorii przekładu, atmosfera tekstu, wizja prześwitującego szczegółu, język idealny.*

2001 рік – рік 140-ліття від дня народження Nonre Dame D'Ukraine – Лесі Українки (Ларисси Петрівни Косач, 1871–1913). Саме під такою назвою – «Notre Dame D'Ukraine» – у 2007 році побачила світ новочасна монографічна праця про Лесю Українку. Її авторка, Оксана Забужко, гостро озвучила проблему уважного прочитання творчого доробку, без купюр та замовчування низки творів, але із вивченням правдивих джерел їх постання, із акцентом на європейській рецепції доробку Лесі Українки [1]. У контексті сказаного проблема «Леся Українка і Польща» набуває особливої ваги. Історію літературознавчого дослідження та перекладів Лесі Українки в Польщі спробуємо подати якомога об'єктивніше, уникаючи упереджених оцінок, але водночас залучаючи розвідки 20–30-х років XX століття, які донедавна були заборонені або ж поціновувалися – з огляду на панівні в тоталітарній системі ідеологічні приписи – як тенденційні.

Окресленій у назві цієї розвідки проблемі присвячена найповніша, як на нашу думку, стаття «Творчість Лесі Українки в Польщі» Р. Радишевського від 1983 року, автор якої сьогодні сам критично дистанціюється від єдино можливих на той час оцінок. Р. Радишевський зробив нарис проблеми, послуговуючись доступними йому джерелами. Зі зрозумілих причин варті перегляду такі його кваліфікації, як, наприклад, Едварда Карки виключно як «польського буржуазного критика», Дмитра Донцова як «фашистського трубадура українського націоналізму», а Юзефа Лободовського як «буржуазно-націоналістичного діяча», Дмитра Донцова та Євгена Маланюка як «буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів спадщини» Лесі Українки. І хоча дослідником були опрацьовані всі доступні йому у 1983 році праці на тему рецепції Лесі Українки поза межами України, нині ця проблема вимагає переосмислення в контексті не тільки новопосталих наукових праць, а й повернутих із забуття та замовчування.

Виклад матеріалу в цій праці буде подано у двох частинах. У першій зупинимося на першовитоках зацікавлення польського читача творчістю Лесі Українки та еволюції його інтенсивності. У другій частині статті спробуємо осмислити – з урахуванням нових праць у царині теорії перекладу – найважливіші, з нашого погляду, етапи перекладацької рецепції Лесі Українки в Польщі. Передусім прагнемо окреслити перспективи подальших студій проблеми, бо ж найсолідніші наукові праці про ЛесюУкраїнку, переклади її творів, які постали у Польщі, заслуговують на спеціальне дослідження.

Як знаємо, ще за життя Тараса Шевченка, а саме в 1860-му, Леонард Совінський (1831–

1887) почав перекладати його твори польською і в сумі переклав 18 творів поета. Так само ще за життя Лесі Українки, а саме в 1887 році, Польща познайомилася з її іменем із рецензій та оглядів Івана Франка[1] на львівський жіночий альманах «Перший вінок». Польський читач дізнався про вірші юної Лесі «Любка», «Поле», «На зеленому горбочку», поему «Русалка», які були вміщені у «Першому вінку» серед творів інших українських письменниць. У 1888 році Леся Українка кілька разів приїздила до Варшави на консультації до лікарів. Довідкові видання [3; 24, 34; 26] вказують, що приїздила вона з батьками і в часах свого візиту відвідувала свого дядька – лікаря Олександра Драгоманова, який працював тоді у психіатричному шпиталі в Творках неподалік Варшави. Прикметно, що у Варшаві Лесю Українку дуже зацікавила жіноча школа художніх ремесел, до якої вона мріяла вступити. На жаль, стан здоров'я Лесі Українки не дозволив цій мрії стати реальністю. Враження юної Лесі від відвідання Варшави знайшли свій вираз у казці «Лілія».

Перші відомі прижиттєві переклади творів Лесі Українки польською знаходимо вже в «Antologii współczesnych poetów ukraińskich» (1910), яку впорядкував Сидір Твердохліб (1886–1923). До названої антології увійшли переклади віршів «Нічка тиха і темна була» із циклу «Мелодії», «Хотіла б я уплисти за водою» з циклу «Ритми», а також монолог «Саул». На польські переклади С. Твердохліба звернув увагу І. Франко у статті «Каменярі. Дещо про штуку перекладання» (1911), відзначивши блискуче володіння перекладача польською[2]. Загалом же в тогочасних відгуках на антологію зазначалося, що переклади С. Твердохліба відбивали загальний рівень тогочасного польського та українського перекладацького мистецтва й були позначені прагненням до буквалізму.

Наступний етап зацікавлення особистістю та творчим доробком Лесі Українки припадає на міжвоєнне двадцятиліття. У 1923 році до 10-ліття від дня смерті Лесі Українки накладом друкарні «Чорномор» міста Каліша (друкарня видавництва «Чорномор». Каліш. Табор інтернованих № 10) побачила світ крихітна україномовна брошура Юрія Сірого «Леся Українка (з нагоди 10-ліття її смерті 1913–1923)» [7]. Автор наголосив, що «...ні в кого з українських письменників, а може й не тільки з українських, подорож та перебування на чужині так не відбилась на творах, як у Лесі Українки» (с. 15). Подорожуючи Італією, Францією, Єгиптом і пробуваючи там довший час, Леся Українка все дозвілля присвячує на вивчення минувшини тих країн. Здібність до вивчення чужих мов і досконале володіння більшістю європейських мов стають їй при цьому у великій нагоді. З-під її пера одна за одною виходять натхненні речі, драматичні поеми з минулого Іудеї, Єгипту, Еллади, Рима, Франції (XVIII віку останньої).

Кілька статей, але в різні роки, побачили світ у тижневику «Biuletyn polsko-ukraiński» (1932–1938), який виходив у Варшаві. Їхній загальний рівень Р. Радишевський зі зрозумілих причин змушений був у 1983-му поцінувати як невисокий, сьогодні ж перегляд цих оцінок та прочитання самих розвідок свіжим оком дає повчальні уроки, потверджуючи новаторство найкращих з-поміж них. Так «Biuletyn polsko-ukraiński» від 1933 року (nr 12) вперше подає портрет Лесі Українки і присвячену 20-літтю від дня її смерті статтю під криптонімами «Ed.K.»[3]. У контексті трагічного для України 1933 року (час найбільшого голодомору, штучно створеного владою) ваговито звучить теза цієї розвідки, що актуальною сторінкою поезії Лесі Українки є її пророцтво Кассандри про ту «апокаліптичну добу, яка розпочалася в історії України після 1917 року» [10].

Автор одним із перших звертає увагу на те, що найбільш ранньою лектурою Лесі Українки були твори Міцкевича, доказом чого є майстерний переклад пісні з «Конрада Валленрода» у 1887 році та «Кримські спогади» від 1891 року, написані, як уважає Е. Карк, під певним впливом міцкевичевих «Кримських сонетів». Наступна за часом появи стаття носить оглядовий характер. Цікаво, що під псевдонімом Роберта Жаховського у двох випусках (26 та 27) видання «Biuletyn polsko-ukraiński» за 1934 рік надруковано статтю брата Лесі Українки Юрія Косача «Жінки в українській літературі» [29]. Друга (завершальна) її частина супроводжена портретами Лесі Українки, Ольги Кобилян-

1 Варто наголосити, що саме статті Івана Франка, надруковані в трьох номерах польського тижневика «Prawda» (1887, № 22, 24, 27), а також відгуки, вміщені в польських газетах «Kraj» (1887, № 25, с.7), «Kurier Lwowski», двотижневику «Ruch» (1887, № 6, с. 187) започаткували критичну літературу про Лесю Українку як в українському, так і польському літературознавстві. Пізніше в щоденній газеті «Kurier Lwowski» Іван Франко повідомив, що в Коломиї побачила світ поема Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський». Суто польська критика датується 1899 роком оглядом Костянтина Сроковського у краківській газеті «Nowa reforma».

2 У рецензіях на антологію зазначалося, що переклади С. Твердохліба відбивали загальний рівень тогочасного польського та українського перекладацького мистецтва й були позначені прагненням до буквалізму.

3 Edward Kark.

ської, Марка Вовчка, Уляни Кравченко. Оглядовий характер розвідки не сприяв виваженості та новаторству, тому тут має місце повторення загальновідомого: Леся Українка та Ольга Кобилянська – «czołowe przedstawicielki renesansu ukraińskiego XX stulecia» [29 nr 27, c. 3]. Тільки через чотири роки на сторінках бюлетеня постане по-справжньому ваговита праця Юзефа Лободовського. У статті «Twórczość Łesi Ukrainki (w dwudziestopięciolecie śmierci – 1913–1938)» [17] автор твердить, що Леся Українка є «typ poetki, najbardziej rozpowszechniony w literaturze europejskiej XIX wieku, da się zmieścić w granicach pewnego szablonu, poezja społeczna, poezja uniesień czułych kobiecych serc, ranionych nieustannie prezz smutną rzeczywistość». Ю. Лободовський наголосив, що Леся Українка яскраво вирізняється на тлі інших знаних імен: «Luiza Ackerman, Ada Negri, Maria Konopnicka – to bodaj najwybitniejsze przedstawicielki tego typu twórczości, która panowała w poezji kobiecej u schyłku dziewiętnastego wieku. Na tym tle jaskrawą sylwetką wyróżnia się postać wielkiej ukraińskiej poetki i autorki licznych dramatów, Laryssy Kosaczówny, pisującej pod pseudonimem Łesi Ukrainki» [17, c. 345]. Вагомим видається підсумок дослідника: «Znaczenie i stanowisko Łesi Ukrainki w literaturze ukraińskiej polega więc z jednej strony na tym, że, wprowadzając do poezji i dramatu europejską szerokość horyzontów, pierwsza zdobyła się na ogólnoludzką problematyką, a zwłaszcza na stawianie i artystyczne rozwiązywanie zagadnień *psychologicznych*. Miłość, poświęcenie, obowiązek, zdrada własnej osobowości, wierność ojczyźnie – znalazły w jej twórczości interpretacje tyleż artystyczną, co pozbawioną prowincjonalnego prymitywizmu» [17, c. 346]. Надзвичайно цінним бачиться додаток до цитованої праці. Ю. Лободовський поряд зі статтею, присвяченою 25-річчю з дня смерті Лесі Українки, подав уривок із драми «Бояриня» [13]. Отже, саме в Польщі, на сторінках тижневика «Biuletyn polsko-ukraiński» побачив світ фрагмент забороненої в Україні драми Лесі Українки «Бояриня» у перекладі польською Юзефа Лободовського.

Рецепція творчого доробку Лесі Українки в Польщі, що вже було помічено [5], як у XIX, так і в XX столітті, коливалася від поважних наукових напрацювань до масово-популярних. Таким, призначеним для широкого загалу, бачиться не зауважене Р. Радишевським краківське видання 1941 року: до 70-річчя від дня народження Лесі Українки побачила світ брошура «Поклін Лесі Українці (Матеріали до влаштування свят у пошану Лесі Українки: інсценізації, реферати)» [4]. Тут зібрано та подано адаптовані до інсценізації фрагменти драм Лесі Українки «Грішниця», «Поет підчас облоги» (відтворюю правопис тогочасного видання. – В.С.), «Роберт Брюс», далі (с. 27–29) даються «Пояснення до інсценізацій» та (с.30–33) «Зауваги для режисера», які підписано криптонімом «В.К.». Окремий підрозділ брошури становлять реферати. Перший – «Леся Українка», підписаний криптонімами В.В. (с. 35–38). Більш живим, персвазійним бачиться реферат «Як мала дівчинка стала великою письменницею? (Реферат про Лесю Українку для дітвори)» (с. 39–42); його підписано криптонімами «Б.Д.». І, врешті, останній реферат (с. 43–47) під назвою «Значіння Лесі Українки», підписаний малими літерами «б.р.» (очевидно вони мають означати «без року»), є найбільш переконливим. І хоча загалом «Поклін Лесі Українці» – це вкрай скромна публікація, варто її взяти до уваги як симптоматичну: після того, як драматична поема Лесі Українки «В катакомбах» у середині 20-х років XX століття була включена до списку заборонених польською цензурою українських книг, ця брошура стала, властиво, добрим знаком повернення Лесі Українки до польського та українського у Польщі читача.

Першим фаховим як в українському, так і польському літературознавстві, дослідженням, у якому була порушена проблема рецепції творчості Лесі Українки в Польщі, стала стаття Марії Деркач «Леся Українка і польська література», яка побачила світ у 1948 у газеті «Czerwony sztandar» і була приурочена 35-річчю від дня смерті поетеси. Наступною працею, яка засвідчила поважний підхід до окресленої у назві нашої статті проблеми, можна вважати розвідку польського славіста Маріана Якубця «Леся Українка і польська романтична література» [11]. Наголосимо тут, що вона – одна з-посеред цілого грона праць, які спершу як наукові доповіді на засіданні Комітету слов'янознавства, присвяченому 100-річчю від дня народження Лесі Українки, виголосили такі дослідники, як Ф. Неуважний, М. Юрковський, С. Козак, З. Баранський. Згодом, доопрацьовані та поглиблені, ці розвідки стали окрасою номера четвертого наукового часопису «Slavia Orientalis», присвяченого 100-річчю від дня народження Лесі Українки: «Łesia Ukrainka na tle epoki» Stefana Kozaka [19], «Łesia Ukraina i polska literatura romantyczna» Mariana Jakóbca [20], «Prometeizm Łesi Ukrainki» Floriana Nieuważnego [21], «Z

obserwacji nad poetyką Łesi Ukrainki» Zbigniewa Barańskiego [22], «Uwagi o języku Łesi Ukrainki» Mariana Jurkowskiego [23]. З огляду на те, що дослідники продовжують досліджувати творчість Лесі Українки, корисно було б простежити – зважаючи на появу нових праць [2] – еволюцію дослідницького арсеналу в творчій рецепції Лесі Українки в новочасній думці.

В Україні ж на тему «Леся Українка і Польща» найповнішою, хоча й на матеріалі до 1983 року, і досі залишається згадана вже стаття Р. Радишевського «Творчість Лесі Українки в Польщі»[4]. У Польщі упродовж останніх десятиліть над перекладом Лесиних творів польською працював Піотр Купрись (1933–2002). Його переклади готуються до друку колективом дослідників, який уже подарував світові видання «Кобзаря» – він складається із 260 перекладених польською Шевченкових творів [25]. Останнім за часом появи є видання ранніх творів Лесі Українки, виконане Анджеєм Солецьким [14, с. 20] і видане в 2003-му у Вроцлаві із його ж коротким вступним словом. Звернемося до нього далі, сягаючи до нових напрацювань у царині теорії перекладу.

II

Проблема варіативності перекладів творів Лесі Українки польською давно заслуговує на те, щоб стати темою окремого дослідження. Поважну інформацію до роздумів дає огляд уже друкованих перекладів – крізь призму визначальних етапів чи, сказати б, хвиль підйому, у зацікавленні доробком Лесі Українки в Польщі. Перший із таких етапів, як уже згадувалося, – це переклад віршів Лесі Українки «Нічка тиха і темна була» із циклу «Мелодії», «Хотіла б я уплисти за водою» з циклу «Ритми», а також монологу «Саул». На польські переклади С. Твердохліба звернув увагу І. Франко у статті «Каменярі. Дещо про штуку перекладання» (1911), відзначивши добре володіння перекладача польською мовою.

Наступним, другим, етапом бачиться міжвоєнне двадцятиліття, позначене хіба поодинокими з'явами та публікаціями цих перекладів. Двічі передруковувався вірш «Хотіла б я уплисти за водою» у перекладі С. Твердохліба [28]. Осип Роздольський (український фольклорист, псевдонім Йосип Іваненко) переклав польською один із кращих віршів Лесі Українки – «Забута тінь»[5].

Наступний, третій, етап збігається із 70-річчям від дня народження Лесі Українки в 1941-му. На сторінках львівської газети «Czerwony sztandar» побачили світ переклади кількох віршів. Польський поет і сатирик Станіслав Лец (1909-1966) переклав «Contra spem spero», Зузанна Гінчанка (1917–1944) переклала вірш «Слово, чому ти не твердая криця», Артур Паєцький – «Мій шлях», Петро Кожух – вірш «На мотив Міцкевича». Окремі з цих творів через 30 років передрукував літературний альманах «Przyjaźń» [18].

Четвертий етап – післявоєнний. Український письменник і перекладач Степан Масляк (1895–1960) опублікував у відновленому після війни виданні «Czerwony sztandar» свої переклади польською таких творів, як «Порвалася нескінчена розмова», «Нічка тиха і темна була...» із циклу «Мелодії», а також «Сторононько рідна, коханий мій краю!» із циклу «Сльози-перли». Р. Радишевський, зіставляючи переклад вірша «Нічка тиха і темна була», зроблений С. Твердохлібом і С. Масляком, робить висновок, що переклад С. Масляка досконаліший, краще відтворює синтаксичну структуру, складний інтонаційний малюнок вірша, широкий діапазон почуттів ліричної героїні [5, с. 183–184, 204].

Врешті, два наступні етапи, коли в Польщі пожвавився інтерес перекладачів до творів Лесі Українки, відмічаємо у рік 85-річчя від дня її народження (1956), який позначений також днями української літератури в Польщі, та у часи 100-річного ювілею (1971). Леопольд Левін, Казімеж Яворський, Тадеуш Хрушчелевський, Владислав Борунський, Флоріан Неуважний переклали вірші поетеси. Натомість Станіслав Бури, Єжи Літвінюк, Марія Бехчиц-Рудницька звернулися до перекладу драматичних творів Лесі Українки. Зузанна Куцнерова переклала образок «Така її доля».

На особливу увагу заслуговує історія появи польською мовою вірша Лесі Українки «На мотив з Міцкевича», до перекладу якого вдалися одразу три різні автори: Леопольд Левін, Владислав Борунський і Петро Кожух. Жоден із трьох перекладів не є досконалим, але вони своєрідно

4 Додамо тут, що ім'я Лесі Українки сьогодні у Польщі присвоєне комплексу шкіл з українською мовою навчання у місті Бартошиці (директор Любомира Тхір).

5 Цікаві гіпотези про цей твір висуває Р. Радишевський, зазначаючи, що вірш про «забуту тінь» – дружину Данте Джемму «в умовах буржуазної Польщі сприймався як слово на захист зневажених прав жінки». Вважає також, що поштовхом до появи перекладу могла бути стаття Р. Жаховського «Жінки в українській літературі».

доповнюють один одного. «Слід зауважити, що перед перекладачами цього зразка інтимної лірики Лесі Українки, навіяного «Niepewnością» великого польського романтика, стояли чималі труднощі, пов'язані з тонкою передачею складного й суперечливого почуття кохання». У збірці «Сім струн» уміщено переклад Л. Левіна, виконаний краще порівняно з іншими, але теж не позбавлений вад. У цілому жоден переклад «На мотив з Міцкевича» не можна вважати досконалим. Твір вимагає свіжішого прочитання, нової інтерпретації» [5, с. 183–184, 211].

На той час ще не йшлося про застосування різних методологій у ході перекладів, але сьогодні, порівнявши переклади, можемо наочно пересвідчитися в тому, як поступово еволюціонувала якість: коли перші спроби перекладу Леопольда Левіна були не зовсім вдалими, то в наступних він досяг майстерності, перекладачеві вдалося передати дух кожного із творів: «На Заммерінгу», «Ти дівчино, життям розбита, грай» («Наша культура», 1971, № 12, s. 1), «Таємний дар» із циклу «Весна в Єгипті» («Życie literackie», 1971, nr 10, s. 1), «Земля! Земля!» із циклу «З подорожньої книжки» («Współczesność», 1971, nr 4, s. 4).

Поважним здобутком позначений наступний етап, датований 1977 роком, коли побачила світ «Antologia poezji ukraińskiej» за редакцією Є. Плесняровича і Ф. Неуважного із перекладами 17 творів Лесі Українки. Її поезії перекладали такі знані майстри, як Богдан Дроздовський (Bohdan Drozdowski), Тадеуш Хрушчелєвський (Tadeusz Chrościelewski), Остап Лапський (Eustachy Łapski), Єжи Літвінюк (Jerzy Litwiniuk), Станіслав Єжи Лец (Stanisław Jerzy Lec), Флоріан Неуважний (Florian Nieuważny), Сидір Твердохліб (Sydir Twerdochlib), Казимир Анджей Яворський (Kazimierz Andrzej Jaworski). Більшість творів Лесі Українки, які увійшли до «Antologii poezji ukraińskiej», уже друкували раніше у польських періодичних виданнях, водночас уперше польською мовою були представлені переклади таких віршів, як «Досвітні вогні», «Товаришці на спомин», «Fiat nox», «І ти колись боролась, мов Ізраїль».

Наступний, восьмий, етап – дев'яності роки XX ст. У 1980 році у люблінському видавництві побачила світ поетична збірка «Сім струн» у перекладі польською із передмовою Т. Хрушчелевського «Siedem strun Łesi Ukrainki» [10, с. 5–17]. Автори перекладів – Дорота Хрушчелевська (Dorota Chróścielewska), Тадеуш Хрушчелевський (Tadeusz Chróścielewski), Ян Чопік (Jan Czopik), Богдан Дроздовський (Bohdan Drozdowski), Роман Гожельський (Roman Gorzelski), Ян Пуща (Jan Puszcza), Казимир Анджей Яворський (Kazimierz Andrzej Jaworski), Леопольд Левін (Leopold Lewin), Єжи Літвінюк (Jerzy Litwiniuk), Флоріан Неуважний (Florian Nieuważny), Горацій Сафрін (Horacy Safrin), Анджей Шаманський (Andrzej Szamański), Тадеуш Слівяк (Tadeusz Śliwiak), Сидір Твердохліб (Sydir Twerdochlib), Марек Вавжкевіч (Marek Wawrzkiewicz), Єжи Вільманський (Jerzy Wilmański). У цьому виданні маємо тільки фрагменти драматичних творів: «W katakombach» у перекладі Романа Гожельського та «Pieśń leśna» (fragment I aktu) – в перекладі Тадеуша Хрушчелевського. Можна твердити, що певний вклад у справу видання творів Лесі Українки вніс і Варшавський університет: у 1982-му С. Козак [12] упорядкував, підготував до друку і супроводив післямовою вибрані драматичні твори Лесі Українки у перекладі Едварда Бурого («Kasandra», «Orgia», «Rufin i Pryscyla», «Adwokat Marcjan», «Don Juan ujarzmiony»). Директор Інституту русистики професор Аліція Володзко-Буткевич, працюючи від 1982 до 1993 р. у Державному видавничому інституті (PIW), сприяла виданню творів українських поетів та письменників. Так у 1989 році Państwowy Instytut Wydawniczy у Варшаві подарував польському читачеві «Лісову пісню» [15] зі вступним словом Флоріана Неуважного і перекладами віршів, які зробили Станіслав Уліцький, Єжи Літвінюк, Флоріан Неуважний, Казимир Анджей Яворський, Єжи Літвінюк, Тадеуш Хрусцелевський, Богдан Дроздовський, Леопольд Левін, Сидір Твердохліб, Анджей Шиманський, Вальдемар Гаєвський, Криштоф Роснер. «Лісову пісню» – «Pieśń lasu. Baśń dramatyczna w trzech aktach» – переклав Єжи Літвінюк. Поява «Лісової пісні», безперечно, ознаменувала не лише наступну хвилю зацікавлення, а й актуалізувала можливості нового прочитання у світлі ідей геніальної драми-феєрії інших творів Лесі Українки. Можна сказати, що правдиве відкриття нашого генія в Польщі розпочалося 20 років тому, але як названі, так і досі не видані переклади чекають на фахову оцінку дослідників. Зараз у Любліні під керівництвом професора Михайла Лесіва готується до друку третій том творів Піотра Куприся, серед яких є і переклади польською віршів Лесі Українки. Найновішим за часом появи в Польщі є паралельне (зліва оригінал, а справа – переклад) вроцлавське видання творів Лесі Українки «Contra spem spero! Кримські спогади – Krymskie wspomnienia», яке підготував Анджей Солецький, автор короткого

вступного слова та перекладів [14, с. 20]. Знаковою рисою цієї невеликої за обсягом (14 віршів мовою оригіналу і в перекладі) збірки бачиться компаративістична настанова. Так Лесин твір «Contra spem spero», на думку А.Солецького, є тим самим проявом юнацького ентузіазму, який спонукав Міцкевича написати «Оду молодості» («Odę do młodości»), за тим винятком, що в її випадку то є ентузіазм, збагачений досвідом смертельно хворої дівчини»[6].

У збірці, укладеній А. Солецьким, першим представлено твір «Contra spem spero», наступним, із посвятою братові Михайлові, – вірш «Заспів» («Zaśpiew»), далі – 12 творів циклу «Кримські спогади». Зіставмо переклад вірша «Contra spem spero», раніше зроблений Станіславом Єжи Лецом (1909–1966), Яном Гущею та Анджеєм Солецьким:

У перекладі Леца перша строфа звучить так:

Przecz pochmurne, jesienne dumania,
przecież w wiośnie złotej teraz świat!
Czy wam smutek i rozpacz przesłania
całą radość młodzieńczych lat? [8, с. 256]

У перекладі Яна Гущі:

Przecz, dumki, ciężkie jesienne chmury,
Przecierz wiosna złota kołata!
Czyżby to w żalu, skargach ponurych
Musiały minąć młode lata? [16, с. 26]

Можемо пересвідчитися, що переклад А. Солецького за змістом близький до версії попередників, однак задля нарощення експресії видозмінюється ритміко-інтонаційна структура твору:

Precz, zadumo pochmurnej jesieni!
Wokół kwieciem pali się wiosna!
Czy to tak, w żalu włosiennic
Młodośc mija w smutku i troskach? [14, с. 7]

У перекладі С. Леца заключна строфа звучить так:

Tak, przez łzy chociażby się smieję
śpiewam pieśni w najsmutniejszy dzień,
bez nadziei wciąż wskrzeszam nadzieję,
Żyć będę! Myśli złych przegnam cień! [8, с. 256]

У перекладі Яна Гущі:

O, tak! I poprzez łzy śmiać się będę,
Pieśni śpiewać nawet w zawiei!
Ja żyć chcę, precz więc, dumki obłędne,
Ja wierzę, choć nie ma nadziei! [16, с. 27]

У перекладі А. Солецького:

Tak – w nieszczęściu piosenkę zaśpiewam,
I się głośno zaśmieję przez łzy.
Wbrew nadziei, ja się spodziewam
Będę żyć! – **przez majaki i sny!** [14, с. 7]
[підкреслення моє. – *В.С.*].

Порівняймо: хоча в останній строфі перекладу А. Солецького більше експресії, натомість бачимо порушення послідовності (у Лесі Українки: «Так, я буду крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні...»). Самобутності переклад набуває завдяки тому, що в останньому рядку вступає в силу візія просвітлюючої деталі, яка є визначальною в теоретичній концепції Ездри Поунда. Загалом проблема точного відтворення деталей займає центральне місце в концепції перекладу поета Ездри Поунда [27, с. 71–80]. Варто наголосити, що теоретичні формулювання Ездри Поунда походять із двох важливих періодів його власної поетичної творчості. Перша фаза – то фаза раннього імагізму, яка характеризується сяганням до образу і абстракції як засобів виразу. Нас більше цікавить друга фаза, або так званий пізній імагізм (або «вортицизм», від слова vortex – вихор), який оперує словом в акції (word in action) та просвітлюючою деталлю (luminos detali), при цьому на другий план відступає значення репрезентованих предметів, а головну роль відіграє енергія або мовна форма). Важливо тут відзначити, що сам Поунд перекладав із мов, якими досконало не володів, тому і його теорія перекладу не вимагає від перекладача бездоганного знання мови оригіналу, а тим самим відрізняється від більшості перекладацьких концепцій. Як видається, у світлі цієї теорії можна глибше зрозуміти особливості перекладу творів Лесі Українки. Що ж стосується твору «Contra spem spero», то тут доцільнішим буде звернення до іншої теоретичної концепції – Катаріни Райс (Katarina Reiß) – про інваріанти перекладу і типологію текстів. Згідно з концепцією К. Райс адекватний метод перекладу тексту залежить від типу, який той текст презентує. З-посеред трьох типів – «1. teksty opisujące (darstellend), które później określa mianem tekstów o przewadze pierwiastka treści (inhaltsbetont)», 2. teksty o przewadze pierwiastka wyrazu (ausdrucksbetont),

6 «Paradoks historii sprawil, że dawni ciemięzcy, znaleźli się w tej samej sytuacji co Ukraińcy, a twórczość naszych romantyków stała się odbiciem podobnych problemów, doświadczeń i przemyśleń», – наголошує А. Солецький [s. 6].

po rewizji terminologii przemianowane na teksty o przewadze formy (formbetont)», 3. «teksty o przewadze pierwiastka apelu (appellbetont), określane później jako teksty nastawione na efekt (effektbetont)» [27, c. 91–92] – у всіх трьох варіантах перекладу «Contra spem spero» маємо справу із різновимірним (стосовно кожного окремого перекладу) поєднанням другого і третього типів. Тут маємо справу із виразно експресивним текстом, обтяженим, наставленим на ефект, на апель.

Інший тип – інформаційний – зауважуємо в перекладі поезії «На човні». Тут бачимо вже практиковану перекладачем перестановку рядків, але навряд чи правомірною – у пошуках доброї рими – є така зміна акценту в перекладі вірша «На човні»:

У Лесі Українки:

Я дивилась на тебе, мій брате;
Що гадала, – не вимовлю зроду;
Чим було тоді серце багате,
Поховала я в тихую воду.

У перекладі А. Солецького:

Na ciebie, bracie mój, zerkałam;
Co ci mówiłam – wtedy latem;
W głębinie morza pochowałam
Wszystko czym serce me bogate [14, c. 13].

У перекладі цих рядків фіксуємо певне розширення часової перспективи стосунків ліричних героїв. Тим самим дещо послаблюється смислове навантаження, яке в оригіналі несли останні строфи вірша «На човні»:

У Лесі Українки:

Може, хвиля тобі розказала
Все, що думала я в тую мить?
Ні, вона те глибоко сховала...
Хай же там моя думонька спить!

Думка спить, і серденько спочило;
Я дивлюсь на обличчя твоє;
Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє...

У А. Солецького:

Może ci fala odda słowa,
Które w głębi jej ukryłam?
Nie, ona je głęboko schowa…
I w niej myśl moja będzie śniła!
Dumka śpi i serce drzemie;
Patrzę na oblicze twoje,
Morze niesie moje brzemię,
Niespokojne serce moje…

Оживлення призабутих творів у розумінні Е. Поунда поціновується як «swoista reinkarnacja tekstu, zyskującego drugą młodość przy pomocy mediatora-energetyka, zdolnego uchwycić i przetransmitować energię tekstu wyjściowego w nowej postaci słownej» [27, c. 75]. Найцікавішим у його теорії видається визначення трьох способів наповнення мови енергією, таких як: мелопоея (melopoeia), або ж властивість музична; фанопоея (phanopoeia), або ж оптична властивість; логопоея (logopoeia), або ж безпосереднє значення, враз із ймовірною грою слів у контексті. Останній із трьох способів, логопоею, Езра Поунд називає також «танком інтелекту посеред слів». Показовим бачиться переклад твору «Надсонова домівка в Ялті» – останнього із 12 перекладених А. Солецьким творів циклу «Кримські спогади». Вже сам переклад назви – «Dom Nadsona w Jałcie» – має відмінний нюанс, оскільки дім і домівка – різновимірні поняття, а це набуває особливого значення тоді, коли кладеться наголос на аспекті рецепції тексту.

Порівняймо:

1. Смутна оселя!.. В веселій країні,
В горах зелених, в розкішній долині
Місця веселого ти не знайшов,
Смутний співець! Умирать в самотині
В смутну оселю прийшов [13, с. 18].

У перекладі Анджея Солецького:

Smutna sadyba!.. W wesołej krainie,
W górach zielonych, rozkosznej dolinie,
Nie znałazł tutaj miejsca wesołego
Smutny poeta! W ponurej samotni
Kresu doczekał swego.

При дослівній передачі оригінального тексту зауважуємо збій ритму в третьому рядку перекладу А. Солецького, але такий збій бачиться виправданим задля збереження не стільки багатої, як глибокої рими. За Умберто Еко, проблема перекладу не базується виключно на лінгвістичних засадах: «Aby zadziałac, referencja musi więc zostać uszanowana w punkcie, w którym tłumacz zostaje uprawomocniony do dodania czegoś, czego tekst oryginalny nie zawiera. Tłumaczenie nie stanowi

nigdy prostego przejścia między dwoma językami, ale między dwiema kulturami» [9, с. 113]. Водночас, наголошує далі вчений, не можна легковажити лінгвістичними проблемами, бо ж вони – при всіх попередніх застереженнях – є фундаментом перекладу. Саме У. Еко ставить проблему, «czy istnieje język idealny, zakorzeniony w uniwersalnej funkcyjności ducha ludzkiego; język, którego wypowiedzi mogłyby zostać wyrażone w mentalnym języku formalnym, nazwanym *the mentalese*, mentalijskim – takim, który pozwoliłby przełożyć Baudelaire'a?» [9, с. 121].

Цікаво, що сам же дослідник приходить до висновку, що з появою такої ідеальної мови майстри перекладу отримали б великий клопіт: «… język ten mógłby na pewno przetłumaczyć każdą myśl wyrażoną w innym języku, z wielu powodów niepoddającemu się zwykłym tłumaczeniom, ale ceną byłoby to, że wszystko, co ten idealny język wyraziłby za pomocą swych własnych pojęć, nie mogłoby już zostać ponownie przetłumaczone na nasze naturalne języki. Idealny język byłby rodzajem czarnej dziury, która pochłania każde znaczenie, bez możliwości zrekonstruowania go» [9, с. 122]. Тому, підсумовує У. Еко, сам він волів би повернутися до практики безкінечних комбінацій інтерпретації. У перекладах А. Солецького, однак, бачиться певна логіка в тому, що в нього домінує досить точне відтворення оригіналу:

У Лесі Українки:

2. Звідси не видно ні моря ясного,
Гомону з міста не чутно гучного
З бору соснового шум тут іде,
Гори лунають од вітру буйного,
Часом де дзвін загуде...

У перекладі Анджея Солецького:

Stąd nie zobaczysz ni morza jasnego,
Nie dojdzie tutaj gwar miasta hucznego,
Z borów sosnowych szum tu wpada,
Wicher bujny w górach zawyje,
Czasem dzwon zagada…

У Лесі Українки:

3. Стали в саду кипариси стіною
Оберігати в оселі спокою,
Лаври – неначе зсушила журба,
Тихо, журливо кива головою,
Віттям плакуча верба.

У перекладі Анджея Солецького:

W sadzie stała cyprysowa ściana,
Strażniczka domu zapłakana.
Laury – jakby gorycz spaliła.
Cicho, smutno głowę zieloną
Wierzba płaczka skłoniła

У Лесі Українки:

4. Все тут журливе кругом сеї хати, –
Та найсмутніші отії кімнати,
Де безталанний поет умирав:
Все тут забрали, що можна забрати, –
Смутку ніхто не забрав.

У перекладі Анджея Солецького:

Wszystko ponure, pusta chata,
A najsmutniejsza jest komnata,
Gdzie zapomniany czekał zgonu:
Wszystko co można to zabrano
Smutek tutaj zostawiono

У Лесі Українки:

5. Вікна тьмянії, мов очі слабого,
В хаті порожній самотньо, убого,
Висить свічадо на голій стіні,
Млою повите, – дивитись на нього
Сумно здавалось мені...

У перекладі Анджея Солецького:

Okna ciemne jak oczy chorego,
Posród domu biednego, pustego,
Resztka lampki na ścianie lśni,
Śniedzią spowite – widziadło smutne
Drobne okruchy rdzy…

У Лесі Українки:

6. Тута останні «огні догоріли»,
Тута останні «квітки облетіли»,
Тільки зосталася муза одна,
Що не лишила співця до могили,
Тута витає сумна.

У перекладі Анджея Солецького:

Tutaj ostatnie «ognie dogorzały»,
Tutaj ostatnie «kwiaty pospadały»,
Samotna tutaj cię w progu powita,
Ta, która była wierna do mogiły,
Muza czernią okryta.

У Лесі Українки:

7. Тіло поета в далекій чужині, –
Там, у тій самій холодній країні,
Серце на смерть отруїли його!
Смутная муза літа в самотині,
Кличе поета свого.

У перекладі Анджея Солецького:

Ciało poety w dalekiej krainie,
Gdzie śniegi, mrozy, lodowe pustynie,
Gdzie jadem struli serce jego!
Smutna muza lata w samotni,
Woła poetę swego.

Як бачимо, переклад є майже дослівним, буквальним, і тільки в завершенні шостої строфи візія просвітлюючої деталі додає особливого колориту. Поминаючи ту обставину, що подані у збірці зліва твори (українською мовою) хибують на помилки, що не вповні відчутою залишилася оригінальність строфіки, метрики, ритміки, якою свого часу був вражений М. Рильський, наголошуючи, що у віршах Лесі Українки маємо «...канонічні сонети, октави, секстини, гекзаметри. І цілком оригінальні строфічні будови, і п'ятистопні білі ямби, до яких все охочіше зверталася, бо давали вони великий простір для думки, можливість використовувати і ораторські, і розмовні інтонації, і розмаїті форми свобідного вірша» [6, с. 289], – зазначимо, що в цьому випадку змістова близькість перекладу до оригіналу бачиться виправданою. За Хайдеггером, який присвятив розмовам про мову поезії цикл есеїв, «mówić zaś będzie – za pośrednictwem poety – sam język, w którym zapisane jest autentyczne, pierwotne spotkanie człowieka jako bytu ze swoim byciem pośród innych bytów» [27, с. 45]. Отже, саме поетичне слово (в даному випадку це певною мірою автобіографічне слово Лесі Українки, яка відвідала Надсонову домівку в Ялті) свідчить про граничний досвід поета. Згідно з концепцією інваріантів перекладу К. Райс, А. Солецький тут мав справу з першим типом, інформаційним, який зумовив саме таку стратегію перекладу твору.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що наукова й перекладацька рецепція Лесі Українки в Польщі, часом поєднуючись, а часом попереджаючи одна іншу, має свої традиції. Приміром, Юзеф Лободовський поряд зі статтею, присвяченою 25-річчю з дня смерті Лесі Українки, подає у власному перекладі уривок із драми «Боярина». Степан Тудор навів власні переклади багатьох цитат із творів Лесі Українки у статті «Exodus słowa», написаній польською. Повністю друковані польські переклади «Ave Regina», «Трагедія» (1901) з циклу «Легенди», а також 4 і 6 вірші із циклу «Ритми», майже весь вірш «Як я люблю оці години праці». На сьогодні найбільшим досягненням можна вважати видання збірників поезії, «Лісової пісні» («Pieśń leśna», fragment I aktu) в перекладі Тадеуша Хрушчелевського та «Pieśń lasu» у перекладі Єжи Літвінюка. Натомість ще чекають на своїх перекладачів, видавців і дослідників інші драматичні твори Лесі Українки. З-поміж них на першому місці, як на нашу думку, повний переклад драми-феєрії «Лісова пісня», в якій зашифрована легенда про Грааль[7]. Ймовірно, можна говорити про формування певних осередків, які звертаються до вивчення спадщини Лесі Українки у Польщі. Так у Любліні незабаром постануть переклади її творів, свого часу зроблені П. Куприсем. На кафедрі україністики Варшавського університету нині досліджується драматургія Лесі Українки і готується до захисту дисертаційне дослідження Себастяна Делюри «Драматургія Лесі Українки в контексті філософії Ф. Ніцше».

Актуальним бачиться і такий аспект проблеми, як переклади, зроблені самою поетесою. Вона не перекладала власних творів, але перекладала з Адама Міцкевича і Марії Конопніцької. Польське середовище, його звичаї, традиції змалювала в оповіданні «Приязнь», увівши до твору польську лексику. У світлі нових напрацювань у царині теорії перекладу пожитечним видається вивчення специфіки перекладів Лесі Українки польською, а також постановка проблеми «Леся Українка як перекладач польської поезії».

Насамкінець відзначимо, що польська рецепція Лесі Українки як європейської авторки за формою і змістом суголосна за духом новочасному поглядові Оксани Забужко, авторці фундаментальної історико-культурної студії «Nonre Dame D'Ukraine. Українка в конфлікті міфології». Леся Українка представлена у ній як спадкоємиця древнього лицарського роду, правдива продовжувачка гностичної традиції, одна із найбільших європейських письменниць XX століття, творчість якої по-справжньому буде, як віриться, прочитана бодай у XXI столітті.

7 Детальніше про це див.: [1, с. 217–343].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Забужко О.С.* Nonre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфології. 2-ге видання, виправлене / Оксана Забужко. – Київ : «Факт», 2007. – 640 с.

2. *Козак С.* Філософська концепція слова Лесі Українки / Стефан Козак // Стефан Козак. Християнство – романтичний месіанізм – сучасність. – Київ : Видавничо-друкарський комплекс «Університету «Україна», 2011. – С. 270–283.

3. *Мороз М.О.* Літопис життя та творчості Лесі Українки / М.О. Мороз. – Київ : «Наукова думка», 1992. – 517 с.

4. Poklin Łesi Ukrajinci («Поклін Лесі Українці» (Матеріали до влаштування свят на пошану Лесі Українки: інсценізації, реферати). – Краків : накладом «Українського видавництва», 1941. – 48 с.

5. *Радишевський Р.П.* Творчість Лесі Українки в Польщі / Р.П. Радишевський // Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. – Київ : «Наукова думка», 1984. – С. 183–213.

6. *Рильський М.Т.* Твори: У трьох томах / Максим Тадейович Рильський. – Київ : Держлітвидав УРСР, *1956*. – *Т. 3*. – 638 с.

7. *Сірий Ю.П.* [Тищенко Ю.П.]. Леся Українка (з нагоди 10-ліття її смерті 1913-1923) / Сірий Ю.П. – Каліш : «Chornomor», 1923. – 26 с.

8. Antologia poezji ukraińskiej / red. Florian Niewuważny, Jerzy Pleśniarowicz, wprow. Stefan Kozak, Florian Nieuważny. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977. – 1062 s.

9. *Eco U.* Doświadczenie przekładu. Przełożył Remigiusz Ryziński / Eco U. // Teksty drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja. Dwumiesięcznik Instytutu Badań Literackich. – 2006. – Nr. 6. – S. 103–122.

10. *Ed. K.* [Edward Kark] // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1933. – Nr 12. – С. 1–2.

11. *Jakóbiec M.* Łesia Ukrainka i polska literatura romantyczna / Jakóbiec M. // Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 355–407.

12. *Kozak S.* Łesia Ukrainka (1981–1913) / Kozak S. // Łesia Ukrainka. Kasandra i inne dramaty. Przekład Stanisław Edward Bury. Wstęp Wacław Kubacki. Wybór i nota Stefan Kozak. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1982. – S. 365–372.

13. *Łesia Ukrainka* [Kosacz Ł.]. Bojaryni. – Fragment poematu dramatycznego. Przełożył z ukraińskiego Józef Łobodowski // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1938. – Nr 32 (271). – S. 347–348.

14. *Łesia Ukrainka* [Kosacz Ł.]. Contra spem spero! Кримські спогади. Krymskie wspomnienia. Tłumaczenie i wstęp Andrzej Solecki / Łesia Ukrainka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 145 s.

15. *Łesia Ukrainka* [Kosacz Ł.]. Pieśń lasu. Wybrał i słowem wstępnym opatrzył Florian Nieuważny / Łesia Ukrainka. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989. – 264 s.

16. *Łesia Ukrainka* [Kosacz Ł.]. Siedem strun, Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Tadeusz Chróścielewski / Łesia Ukrainka. – Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1980. – 229 s.

17. *Łobodowski J.* Twórczość Łesi Ukrainki (w dwudziestopięciolecie śmierci – 1913–1938) // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1938. – Nr 32 (271). – S. 345–346.

18. Przyjaźń. – 1971. – № 7. – S. 11.

19. Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 355–369.

20. Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 371–378.

21. Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 379–393.

22. Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 395–402.

23. Slavia Orientalis. – 1971. – Nr 4. – S. 403–407.

24. *Szagała R.* Wiszka E. Ukraińcy w Warszawie / Szagała R. Wiszka E. – Toruń–Warszawa : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – 644 s.

25. *Szewczenko T.* Kobziarz / tłum. Piotr Kupryś, fotografie obrazów autorstwa Szewczenki pochodzących ze zbiorów Ukraińskiej Asocjacji Muzeów w Kijowie / Szewczenko T. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2008. – 746 s.

26. Wielka encyklopedia powszechna. – Warszawa : PWN, 2000. – Tom 11. – 795 s.

27. *Wille L.* Uniwersalistyczne implikacje teorii przekładu / L. Wille. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – 154 s.

28. Współczesność. – 1971. – Nr 4. – С. 1.

29. *Żachowski R.* [Kosacz J.]. Kobiety w literaturze ukraińskiej / R. Żachowski // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1934. – Nr 26. – S. 7–8; 1934. – Nr 27. – S. 3–6.